

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: ОСОБЛИВОСТІ АРТ-ТЕРАПІЇ В УКРАЇНІ

Виконав: студент 5 курсу, групи спеціальності 053– Психологія
Кобець Дар'я Сергіївна
Керівник: Куратченко І.Є., викладач кафедри психології, голова правління Запорізької обласної громадської організації «Об'єднання психологів та психоаналітиків «ВЗАЄМОДІЯ»
Науковий консультант: Ткалич М.Г., д.психол.н.,
Рецензент: Юдіна О.В., к.пед.н., доцент кафедри ділової комунікації

Запоріжжя

2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра психології

Рівень вищої освіти бакалаврський

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2024 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

_____ Кобець Дар'ї Сергіївни

Тема роботи: Особливості арт-терапії в Україні

керівник роботи: Куратченко І.Є., викладач кафедри психології, голова правління Запорізької обласної громадської організації «Об'єднання психологів та психоаналітиків «ВЗАЄМОДІЯ»

Науковий консультант: Ткалич М.Г., д.психол.н., професор кафедри психології затверджені наказом ЗНУ від «05» 02 2024 року № 235—с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: описана історія становлення та розвитку арт-терапії у світі; надана характеристика базових методів арт-терапії (музико-терапія, казко терапія, ігро-терапія, лялько-терапія); визначені переваги та недоліки арт-терапевтичних методів; описано зародження та становлення арт-терапії в Україні; розкритий сучасний стан та перспективи розвитку арт-терапії в Україні; складені пропозиції щодо розвитку арт-терапії в Україні.

5. Консультант розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	Куратченко І.Є., викладач		
Розділ 1	Куратченко І.Є., викладач		
Розділ 2	Куратченко І.Є., викладач		
Висновки	Куратченко І.Є., викладач		

6. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	Грудень 2023 р.	Виконано
2	Робота над вступом	Січень 2024 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	Лютий 2024 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	Лютий-березень 2024 р.	Виконано
5	Написання висновків	Квітень 2024 р.	Виконано
6	Передзахист	Травень 2024 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	Травень 2024 р.	Виконано

Студент _____ Д.С. Кобец

Керівник роботи _____ І.Є. Куратченко

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ А.О. Неманежина

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 47 сторінок, 26 джерел.

Об'єкт дослідження – розвиток та становлення арт-терапії, як психотерапевтичного напрямку.

Предмет дослідження – особливості Арт-терапії в Україні.

Мета дослідження – теоретично дослідити та розкрити особливості

Методи дослідження. Теоретичні: теоретико-методологічний аналіз проблеми, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних досліджень;

Наукова новизна – в роботі систематизовано та узагальнено теоретичні інформацію з теми арт-терапії. Теоретично визначено та описано особливості становлення та розвитку арт-терапії в Україні, а також розкриті можливі перспективи подальшого розвитку даної галузі практичної психології.

Результати дослідження можуть бути використанні в рамках додаткових теоретичних розробок з питання становлення та розвитку арт-терапії в Україні.

АРТ-ТЕРАПІЯ, КАЗКОТЕРАПІЯ, МУЗИКОТЕРАПІЯ, МИСТЕЦТВО,
ТАНЕЦЬ, СКУЛЬПТУРА, МАЛЮНОК

SUMMARY

Kobets D.S. Features of Art Therapy in Ukraine

Bachelor's thesis: 47 pages, 26 sources.

The object of research is the development and formation of art therapy as a psychotherapeutic direction.

The subject of the study is the peculiarities of art therapy in Ukraine.

The purpose of the study is to theoretically investigate and reveal the specifics

Research methods. Theoretical: theoretical and methodological analysis of the problem, classification and systematization of scientific sources, comparison and generalization of research data;

Scientific novelty - theoretical information on the topic of art therapy is systematized and summarized in the work. The peculiarities of the formation and development of art therapy in Ukraine are theoretically determined and described, as well as possible prospects for the further development of this field of practical psychology are revealed.

The results of the study can be used in the framework of additional theoretical developments on the issue of the formation and development of art therapy in Ukraine.

ART THERAPY, STORY THERAPY, MUSIC THERAPY, ART, DANCE, SCULPTURE, DRAWING.

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ АРТ-ТЕРАПІЇВ СВІТОВІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ	11
1.1. Історія становлення та розвитку арт-терапії у світі.....	11
1.2. Характеристика основних видів арт-терапії (музикотерапія, казко-терапія, ігро-терапія, лялько-терапія).....	16
1.3. Переваги та обмеження арт-терапевтичних методів.....	23
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ АРТ-ТЕРАПІЇВ В УКРАЇНСЬКІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ	28
2.1. Зародження та становлення арт-терапії в українській психологічній практиці.....	28
2.2. Сучасний стан розвитку арт-терапії в Україні.....	32
2.3. Перспективи розвитку арт-терапії в Україні.....	35
2.4. Пропозиції щодо способів розвитку арт-терапевтичного напрямку в Україні.....	39
ВИСНОВКИ.....	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	45

ВСТУП

Актуальність дослідження. Арт-терапія – це напрямок у психотерапії, психокорекції та реабілітації, який базується на заняттях клієнтів образотворчим мистецтвом. Вона є одним з підрозділів терапії мистецтвом поряд з музикотерапією, драматерапією та танцювально-руховою терапією. У вузькому сенсі арт-терапія передбачає терапію через образотворче мистецтво, спрямовану на вплив на психоемоційний стан пацієнта.

Сьогодні арт-терапія активно розвивається як за кордоном, так і в нашій країні, використовуючись для терапевтичних, діагностичних, корекційних і психотерапевтичних завдань. Вона стає все більш популярним методом лікування в професійному середовищі.

Соціально-політичні, економічні та культурно-інформаційні трансформації в суспільстві стимулюють розвиток арт-терапевтичних технологій і досліджень, присвячених їх розробці та науковому аналізу психотерапевтичного ефекту. Арт-терапія все частіше використовується не лише в клінічних цілях, але й як профілактичний засіб для розвитку здорового світосприйняття і способу життя.

Арт-терапія в Україні перебуває на етапі становлення. Найбільш розвиненими формами є арт-терапія за допомогою образотворчого мистецтва, танцювально-рухова терапія та казкотерапія як вид бібліотерапії. Ці методи активно обговорюються в науковій літературі, представлені на конференціях та тренінгах.

Менш висвітлена діяльність українських арт-терапевтів у сфері кольоротерапії (Л.М. Волкова, Є.В. Пінчук), драматерапії (Є.Л. Вознесенська), музикотерапії (Г.І. Побережна, М.С. Полякова) та манкотерапії як виду пісочної терапії (В.Г. Шевченко).

Значний внесок у розробку теоретико-методологічних основ арт-терапії зробили Р. Арнхейм, К. Берк, К. Кох, М. Наумбург, Е. Крамер, З. Фрейд, К. Юнг. Вітчизняні науковці також приділяють значну увагу методу арт-терапії у своїх роботах, зокрема О. Вознесенська, Л. Димитрова, Л. Калініна, О. Сорока та інші.

Таким чином, можемо констатувати, що розгляд заявленої теми, безумовно є актуальним не лише в рамках розвитку та становлення вітчизняної арт-терапії, але й психологічної практики загалом.

Об'єкт дослідження – розвиток та становлення арт-терапії, як психотерапевтичного напрямку.

Предмет дослідження – особливості Арт-терапії в Україні.

Мета дослідження – теоретично дослідити та розкрити особливості становлення та розвитку Арт-терапії в Україні.

Завдання:

1. Теоретично дослідити історію та розвиток арт-терапії у світі;
2. Дати характеристику основних арт-терапії (музикотерапія, казкотерапія, ігро-терапія, лялько-терапія);
3. Теоретично розглянути переваги та обмеження арт-терапевтичних методів;
4. Теоретично дослідити зародження та становлення арт-терапії в українській психологічній практиці;
5. Визначити перспективи розвитку арт-терапії в Україні;
6. Скласти пропозиції щодо способів розвитку арт-терапевтичного напрямку в Україні

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичного матеріалу із заявленої проблематики.

Наукова новизна – в роботі систематизовано та узагальнено теоретичні інформацію з теми арт-терапії. Теоретично визначено та описано особливості становлення та розвитку арт-терапії в Україні, а також розкриті можливі перспективи подальшого розвитку даної галузі практичної психології.

Практичне значення: результати дослідження можуть бути використанні в рамках додаткових теоретичних розробок з питання становлення та розвитку арт-терапії в Україні.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ АРТ-ТЕРАПІВ СВІТОВІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

1.1. Історія становлення та розвитку арт-терапії у світі

Про цілющі можливості різних видів мистецтва відомо з давніх давен. Згадки про Терапію мистецтвом можна знайти ще з часів Стародавньої Греції, Риму, Єгипту, Китаю та Індії. Значний внесок у теорію та практику використання мистецтва для оздоровлення та гармонізації внутрішнього стану людини зробили античні мислителі Аристотель, Піфагор і Сократ. Про терапевтичний вплив мистецтва згадують у своїх працях також Плутарх, Демокрит, Платон, Теофраст, Гален, Сенократ, Ескулап та багато інших мудреців [3; 4; 11].

Мислителі розмірковували над впливом живопису, театру, рухів і музики, намагаючись визначити їхню роль не лише у відновленні функцій організму, але й у формуванні духовного світу особистості. Наприклад, у працях Аристотеля «Нікомахова етика» та «Метафізика» розкриваються процеси самопізнання та саморозвитку за допомогою мистецтв [3; 3].

У минулому, в Італії, для лікування тарантизму (укусу павука тарантула), ефективним засобом вважали музику і танець. Після того, як людина, яку вкусив тарантул, з'являлася перед лікарем, музиканти починали грати на тамбурині та бубнах, виконуючи швидко мелодію, яка повторювалась безперервно. Хворі повинні були танцювати та скакати у шаленому темпі під цю музику до повного виснаження, «витанцювуючи» отруту з організму. Вважається, що саме в цей час виник танець, який отримав назву «тарантела».

У Давньому Китаї мистецтво використовувалось відповідно до принципів традиційної медицини. Основні підходи до діагностики та лікування, включаючи використання мистецтва (зокрема, музикотерапії), базувалися на впливі на активні біологічні точки – «точки акупунктури».

У індійській філософії навіть найпростіші мова чи слова не можуть існувати без музики, а її вплив залежить не лише від майстерності виконання, але й визначається рівнем духовного розвитку музиканта-виконавця. Музикотерапія в Стародавній Індії ґрунтувалася на ідеї єдності Всесвіту та закону ритму, які впливають на духовну сутність людини. Сьогодні музика Індії зберігає містичний тембр та тональність [2; 3 11].

Переходячи до сучасного етапу розвитку та становлення арт-терапії, вкажемо, що її оформлення в окрему практику почалося в 1938 році, коли А. Хілл вперше використав термін «Арт-терапія» вперше, описуючи заняття образотворчою діяльністю з туберкульозними хворими в санаторіях. Пізніше цей термін став застосовуватися до усіх видів мистецької терапії.

Як особлива галузь професійної діяльності, арт-терапія почала розвиватися у Великобританії після Другої Світової війни, близько контактуючи з психотерапією. Цей метод, який ґрунтується на усвідомленому саморозкритті через творчість, виходить за рамки психоаналізу З. Фрейда, аналітичної психології К. Юнга, психодрами Дж. Морено та динамічної теорії терапевтичної допомоги через графічне самовираження, що розвивав американський педагог М. Наумбург [1; 7; 11].

Г. Прінцхорн, німецький психіатр і історик мистецтва, який працював на початку ХХ століття в галузі психіатрії, прийшов до висновку, що зайняття художньою творчістю сприяє швидшому одужанню осіб з психічними розладами та їх інтеграції у суспільство.

У другій половині ХХ століття було засновано перші професійні організації арт-терапевтів: Британську асоціацію арт-терапевтів (1963 р.) та Американську арт-терапевтичну асоціацію (1963 р.). Метою цих організацій було сприяння збереженню психічного та фізичного здоров'я громадян за

допомогою образотворчого мистецтва та інших його форм як психотерапевтичного інструменту.

У період 1960–1980-х років були створені перші професійні об'єднання, які сприяли впровадженню та більш чіткому визначенню ролі арт-терапевтичних методів у різних галузях практичної роботи. Це стало вирішальним етапом у розвитку арт-терапевтичного напрямку.

У період 1980–1990-х років у багатьох країнах світу відбулася значна зміна культурного клімату, спричинена активізацією інтеграційних процесів, переміщенням великих груп біженців, трансформацією гендерних ролей тощо. В цих умовах арт-терапевти зіткнулися з новими викликами, пов'язаними з існуванням людини в культурно різноманітному середовищі та безпосередньою взаємодією з представниками різних етнічних і расових спільнот. Відчуваючи вплив різних культур, арт-терапевти асимілювали їхній досвід і художню мову, а також зіткнулися з необхідністю поважати установки, цінності та вірування цих спільнот..

Розглядаючи сутність арт-терапії, варто вказати, що на сьогоднішній день спостерігається множинність її трактування.

Наприклад, на думку Бриндіков Ю. Л., арт-терапія є міждисциплінарною сферою знання, яка поєднує різні дисципліни – психологію, медицину, педагогіку, культурологію та інші. Її основою є художня практика, оскільки під час арт-терапевтичних занять клієнти займаються образотворчою діяльністю [7, 36].

Арт-терапія є спеціалізованою формою психотерапії мистецтвом, яка включає драматерапію, музикотерапію і танцювально-рухову терапію. Узагальнюючи визначення арт-терапії з різних вітчизняних і зарубіжних джерел, Брюховецька О. В. пропонує розглядати її як «сукупність психологічних методів впливу, здійснюваних у контексті образотворчої діяльності клієнта та психотерапевтичних взаємодій, що використовуються для лікування, психокорекції, психопрофілактики, реабілітації та тренінгу осіб

з різними фізичними вадами, емоційними та психічними розладами, а також представників груп ризику» [8, 5].

Біда О. вказує, що на сьогоднішній день поняття «арт-терапія» має декілька значень:

1. Сукупність видів мистецтва, що використовуються в лікуванні та корекції.

2. Комплекс арт-терапевтичних методик.

3. Напрямок у психотерапевтичній та психокорекційній практиці [5].

Сучасна арт-терапія охоплює такі напрямки:

1. Образотворча терапія – лікування за допомогою образотворчого мистецтва: малювання, ліплення, декоративно-прикладне мистецтво тощо.

2. Імаго-терапія – вплив через образ, театралізацію та драматизацію.

3. Музикотерапія – лікування через сприйняття музики.

4. Казкотерапія – вплив за допомогою казок, притч і легенд [5].

У психокорекційній практиці арт-терапія розглядається психологами як набір методик, що базуються на застосуванні різних видів мистецтва у символічній формі. Ці методики дозволяють стимулювати креативні прояви у дітей із затримкою психічного розвитку, для корекції психоемоційних, поведінкових та інших порушень особистісного розвитку.

В арт-терапії не надається пріоритет цілеспрямованому навчанню чи оволодінню навичками у будь-якому виді художньої діяльності. Основуючись на гуманістичному підході, арт-терапія має єдину мету – гармонійний розвиток людини з проблемами та розширення її можливостей для соціальної адаптації через мистецтво.

Арт-терапевтичні техніки дозволяють відносно безболісно отримати доступ до глибинних психологічних матеріалів, стимулюючи опрацювання несвідомих переживань, забезпечуючи додатковий захист і знижуючи опір змінам. Вони можуть бути ефективними при вирішенні широкого спектру проблем: внутрішньо- і міжособистісні конфлікти, кризові стани, включаючи

екзистенційні та вікові кризи, травми, втрати, ПТСР, невротичні та психосоматичні розлади, а також у консультуванні і терапії дітей та підлітків.

Арт-терапія створює можливості для творчих пошуків у різних напрямках. Для психолога це може включати психокорекцію, розширення діагностичних методів, розвиток особистості, роботу із сімейними та дитячо-батьківськими відносинами, а також вирішення життєвих, вікових та екзистенційних криз і психологічних травм. Для психотерапевта це охоплює лікування психічних захворювань, прикордонних станів, органічних уражень і розладів, посттравматичну психотерапію, розумову відсталість тощо. Арт-педагоги можуть використовувати арт-терапію для педагогічної корекції, роботи з обдарованими дітьми, спеціального навчання, естетичного виховання та формування особистості дитини [5; 6; 7].

Підводячи підсумок вкажемо, арт-терапія – це форма психотерапії, яка використовує творчі процеси та художні засоби для сприяння емоційному, психічному та фізичному благополуччю.

Суть арт-терапії полягає у терапевтичному та корекційному впливі мистецтва на індивіда, що проявляється у таких аспектах:

1. Реконструювання психотравмуючих ситуацій за допомогою художньої творчої діяльності.
2. Актуалізація переживань та їх вираження через художні продукти.
3. Створення нових, емоційно позитивних переживань і їх накопичення.
4. Актуалізація креативних потреб та їх творче самовираження.

Функції арт-терапії включають:

1. Катарсична – очищення, яке допомагає звільнитися від негативних емоцій.
2. Регулятивна – зниження нервово-психічної напруги, регуляція психосоматичних процесів, створення позитивного психоемоційного стану.
3. Комунікативно-рефлексивна – корекція порушень спілкування, формування адекватної міжособистісної поведінки та самооцінки.

1.2. Характеристика основних видів арт-терапії (музикотерапія, казко-терапія, ігро-терапія, лялько-терапія)

На сьогоднішній день, арт-терапія є однією з не багатьох форм психологічної практики, які досить стрімко розвиваються, впроваджуючи та розробляючи нові форми та методи роботи. Проте, варто зупинитися та описати основні форми та методи роботи в арт-терапії, які є найбільш популярними та широко використовуваними.

Основними методами арт-терапії є: музикотерапія, казко-терапія, ігро-терапія, лялько-терапія. Зупинимося на них більш детальною.

Музикотерапія використовує музичне мистецтво таким чином, що музичний супровід не тільки забезпечує цілющу атмосферу або особливий терапевтичний клімат, а виступає головним інструментом для створення необхідних змін у внутрішньому стані людини [18; 19].

Методи музикотерапії можна класифікувати різними способами. Одну з вдалих класифікацій запропонував, на нашу думку, німецький вчений К. Швабе. Він виділяє такі основні напрямки:

1. Рецептна музична терапія, що базується на використанні музичної комунікації через сприйняття музики та взаємодію з нею;
2. Активна музична терапія, включаючи інструментальну імпровізацію, терапію співом, рухову імпровізацію під музику та танцювальну терапію [18; 19].

В психологічній галузі часто користуються наступною класифікацією методів музикотерапії, яка включає такі напрямки:

1. Методи, спрямовані на відреагування, емоційно активізуючі;
2. Тренінгові, релаксуючі, комунікативні, творчі методи у формі музичної, вокальної, рухової імпровізації;
3. Психоделічні, екстатичні, естетизуючі, споглядальні;
4. Музичний тренінг чутливості для розвитку уміння відчувати вирази і вібрації життя в музиці [18; 19].

Існують й інші підходи до класифікації методів музикотерапії. Наприклад, рецептивна музикотерапія може бути розділена на:

1. Комуникативну, що включає спільне прослуховування музики з метою підтримки контактів, взаєморозуміння та довіри;
2. Реактивну, яка спрямована на досягнення катарсису, а також регулятивну, сприяючу зниженню нервово-психічного напруження.

Крім того, виділяють чотири основні напрямки лікувальної дії музикотерапії:

1. Емоційне активування у вербальній психотерапії;
2. Розвиток навичок міжособистісного спілкування;
3. Регулювання психовегетативних процесів;
4. Підвищення естетичних потреб [18; 19].

Казкотерапія – це метод, який використовує комплекс психологічних впливів на особу через абстрактність та унікальність казок. Цей метод дозволяє швидко опрацювати конфліктні та стресові ситуації, проблеми, пов'язані з віковими та життєвими кризами, страхами та нав'язливими станами, та вирішувати їх, використовуючи казкові історії [5; 10].

У вітчизняній психології казкотерапія з'явилася не так давно порівняно з країнами-лідерами. Початкові концепції цього методу були розроблені провідними психологами і психотерапевтами приблизно в 90-х роках ХХ століття, після чого його успішно впровадили в практику психологічного консультування [5; 10].

Казкотерапія, як психологічний метод, виконує наступні функції:

1. Діагностична – це виявлення вже наявних життєвих сценаріїв та стратегій поведінки; допомагає розкрити стосунки або стан людини, про які вона не бажає говорити відкрито.

2. Прогностична – у випадку, коли передбачається можливий розвиток подій, можна говорити про прогностичну функцію діагностичної казки. У цих казках, як у матрьошці, розкриваються суть та особливості майбутнього життєвого сценарію особистості.

3. Терапевтична (корекційна) – казка, завдяки якій відбуваються позитивні зміни у стані та поведінці людини. [5; 10]

На сьогоднішній день, казкотерапія використовується у різних випадках і призводить до різноманітних результатів. Тож залежно від очікуваних наслідків потрібно визначитися з метою казкотерапії у кожному конкретному випадку:

1. Казкотерапія як спосіб передачі досвіду «із вуст в уста» та виховання загальноприйнятих моральних норм і правил поведінки у соціумі. Вона допомагає соціалізації.

2. Казкотерапія як інструмент розвитку особистості та її здібностей. У цьому випадку казка позитивно впливає на здатність фантазувати, сприяє розвитку творчого мислення та уяви, розкриває внутрішній світ.

3. Казкотерапія як психотерапія. Це застосування казкотерапії допомагає подолати власні страхи, надмірну тривожність та попрацювати над виправленням негативних рис характеру. Завдання арт-терапевта чи психолога полягає у тому, щоб підібрати чи створити казку відповідно до потреб клієнта. Якщо казку вдало підібрано, людина «вбудовує» її послання у свій життєвий сценарій. Особливо корисно, коли людина попросить повторити їй цю казку неодноразово, оскільки саме так відбуваються глибокі зміни в її житті [5; 10].

У сучасності казкотерапія розглядається як найбільш ненав'язливий метод психотерапії, що працює без обмежень і виявляє вельми високу ефективність. Найбільш значущі результати спостерігаються у роботі з дітьми, які найінтенсивніше співпереживають казковим персонажам. Багато авторів зауважують, що у ранньому віці діти переважно користуються правопівкульним типом мислення, який орієнтований на цілісне образне сприйняття інформації та емоційно-чуттєве сприйняття світу. Отже, для дітей ключовим є сприйняття яскравих образів, через що важлива інформація краще засвоюється.

Ігро-терапія – це метод лікування, який спрямований на покращення стану дітей і дорослих, які страждають на емоційні порушення, страхи, неврози і т.д. У різних методиках, які включені в цю концепцію, визнається значущість гри як важливого чинника в особистісному розвитку [5; 10].

3. Фрейд був одним з перших, хто використовував гру як допоміжний метод у практиці дитячої психотерапії, спрямовуючи свої зусилля на виявлення «справжнього джерела символічної гри» через асоціації.

Ігро-терапія, основана на психоаналітичному розумінні особистості, зазнавала критики від американського психолога Дж. Морено. Він вважав, що психічні розлади, зокрема неврози, виникають через неспроможність людини адаптуватися до соціальної групи, в якій вона щоденно перебуває.

Таким чином, завдання терапевта полягало в створенні оптимальних психологічних умов для спільного життя усіх учасників групи, включаючи хворого. Морено пропонував психодраму як ефективний метод перебудови взаємин у групі, що полягав у проведенні імпровізованих інсценувань, які відтворювали ці відносини.

Ігро-терапія стала популярною у 40-50-х роках і використовується у рамках різних теоретичних підходів у психотерапії. Методи гри варіюються за ступенем керівництва, частотою сеансів, і можуть бути застосовані як індивідуально, так і в груповій терапії. Іноді влаштовують спільні ігри для дітей та їх батьків. Згідно з різними авторами, психотерапевт може приймати пасивну роль спостерігача, бути партнером або керівником гри [5; 10].

У ігро-терапії можуть використовуватися різні ігрові методи, такі як гра з ляльками, ліплення, малювання, або навіть розмазування фарбами пальцем, що дозволяє дітям виразити себе. Також популярні ігри з піском, які допомагають розкрити та вирішити дитячі емоційні конфлікти у фантастичній формі, відображаючи несвідомі процеси.

М. Левенфельд впровадив методику, відому як «світо-творення». Цей метод передбачає надання дитині набору різноманітних предметів: фігурки людей і тварин, іграшкові будиночки, машинки, дерева, а також плоский ящик

з напівзаповненим піском. За допомогою цього матеріалу дитина будує свій «світ» – може це бути місто, фортеця або сцени з повсякденного життя – і тим самим виражає свої емоційні відношення до різних предметів і людей. Ця гра, крім того, має діагностичне значення і сприяє терапевтичному вирішенню внутрішніх конфліктів у дитини [7; 8].

Ігро-терапія виконує три основні функції – діагностичну, терапевтичну і навчальну, які взаємодіють між собою і реалізуються як на початковому етапі у спонтанній грі, так і в спрямованій грі, що є формою імпровізації будь-якого сюжету.

В. Іванова визначає кілька правил, дотримання яких є важливим:

1. Вибір ігрових тем відповідає їхній важливості для терапевта та зацікавленості дитини.

2. Керівництво грою сприяє розвитку самостійної ініціативи дітей.

3. Спонтанні і спрямовані ігри – це дві взаємодоповнюючі фази одного ігрового процесу, де ключовим є можливість імпровізації.

4. Гра не коментується терапевтом.

5. Спрямований вплив на дитину здійснюється за допомогою характеру відтворюваних ним і терапевтом персонажів [13].

Поступово рольові ігри змінюють свій характер від терапевтично спрямованих до навчальних. Перші ставлять перед собою завдання вирішення емоційних перешкод у міжособистісних відносинах, тоді як другі спрямовані на досягнення адекватної адаптації та соціалізації дітей.

Ефективність ігро-терапії визначається створенням нових міжособистісних відносин, які дитина виробляє в ході рольової гри як з дорослими, так і з однолітками. Взаємовідносини, засновані на вільності та співпраці, які формуються в процесі гри, протистоять відносинам примусу і агресії, і в результаті цього виникає терапевтичний ефект [6; 15].

Ігро-терапія також застосовується для подолання соціальної та психологічної дезадаптації, емоційних і особистісних проблем у підлітковому та юнацькому віці. У цьому віці значно більше активізуються механізми свідомого контролю за власною поведінкою, ніж у дошкільному віці.

Сприйняття імітаційних ігор як ефективного методу полягає в тому, що вони пропонують людині ідеальну модель, до якої вона прагне, і яка позбавлена недоліків, від яких вона хоче позбутися. Стиль поведінки, який відтворюється, поступово стає для людини звичним. Крім того, метод ігро-терапії довів свою ефективність у вирішенні сімейних конфліктів, допомагаючи подружжю у грі знайти способи подолання міжособистісних розбіжностей.

Лялько-терапія – це метод психологічної підтримки дітей, підлітків та їхніх сімей, який використовує ляльковий театр для корекції їхньої поведінки.

Мета цього методу – допомогти у подоланні негативних емоцій у дітей, покращити їхнє психічне здоров'я, підвищити рівень соціальної адаптації, розвинути самосвідомість та допомогти вирішити конфлікти через колективну творчу діяльність. За цим методом, із улюбленим персонажем дитини, розгортається історія, пов'язана з її травмуючою ситуацією [3; 9].

Лялько-терапія, як окремий напрямок психотерапії (арт-терапії), використовує ляльку як основний інструмент корекційного впливу, що слугує посередником у взаємодії між дитиною і дорослим. Основною метою лялько-терапії є допомога дитині у подоланні негативних переживань, зміцненні психічного здоров'я, покращенні соціальної адаптації, розвитку самосвідомості та вирішенні конфліктів у процесі колективної творчої діяльності. У лялько-терапії використовуються різноманітні типи ляльок, починаючи від окремих персонажів і закінчуючи різними видами театральних ляльок, такими як ляльки-маріонетки, штокові ляльки, пальчикові, рукавичні, площинні, ростові та багато інших [4; 11].

Лялько-терапія може бути включена до різних методів психотерапевтичного впливу, таких як психодрама, ігро-терапія, арт-терапія, або розглядатися як окремий метод [5; 7].

Лялько-терапія виконує різноманітні функції, серед яких:

1. Комунікативна – сприяє формуванню емоційного зв'язку між дітьми у групі.
2. Релаксаційна – допомагає зняти емоційне напруження.
3. Виховна – коригує прояви особистості в ігрових моделях життєвих ситуацій.
4. Розвивальна – сприяє розвитку психічних процесів, таких як пам'ять, увага, сприйняття, а також моторика.
5. Навчальна – збагачує знаннями про навколишній світ.

Лялько-терапія включає елементи музики, танцю та образотворчого мистецтва. Дітям дозволяється створювати свою власну ляльку-образ, намалювавши її та одягнувши так, як їм заманеться. Це дозволяє легше сприймати ляльку як свого помічника. Часто діти відчувають сором перед співом або танцями, але коли вони використовують ляльку-рукавичку, вони можуть відчувати себе більш вільно. Поставивши ляльку на свою руку, дитина відчуває себе захищеною за нею, і це дозволяє їй більш вільно виражати свої емоції через ляльку. Важливо підкреслити, що театральна лялька може допомогти дітям з проблемами у розвитку, набуті соціальну стійкість.

Ляльки також широко використовуються у логопедичній роботі. Правильна артикуляція звуків передбачає розвиток потрібних артикуляційних позицій шляхом показу та пояснень. Важливо зазначити, що діти природньо схильні до наслідування, вони легше розуміють наочні форми мислення та гри. Саме тому використання ляльок у корекції артикуляційних порушень та розвитку дрібної моторики рук є дуже ефективним.

Дитина надягає ляльку на руку, або вкладає свою руку у рот ляльки (зазвичай це ляльки-звірі), і навчається правильно вимовляти звуки, використовуючи ляльку як інструмент. Це допомагає дитині подолати сором

та страх перед помилками при вимові звуків та слів, оскільки вона сприймає помилку як властивість ляльки, а не свою власну.

Варто зауважити, що під час таких занять діти отримують потрібний психологічний захист:

В першу чергу, дитина захищена від зацікавлених поглядів глядачів завдяки екрану, за яким вона прихована.

По-друге, дитина має захист від ляльки, яка одягнута на руку та представляє самостійну фігуру або окремий образ, що бере на себе всі проблеми дитини. Це дозволяє дитині виразити себе та пізнати себе.

По-третє, саме специфічне заняття ляльковим театром допомагає дітям символічно виражати свої внутрішні переживання.

Отже, підводячи підсумок вкажемо, що арт-терапія, в своєму арсеналі, має значний спектр методів та прийомів, які дійсно здатні ефективно вирішувати проблеми не лише дітей (хоча в більшій мірі їхні), але і проблеми дорослих. Ефективність застосованого методу залежить від майстерності самого арт-терапевта та відповідності обраного методу заявленій проблемі та віку клієнта.

1.3. Переваги та обмеження арт-терапевтичних методів

Відомо, що основна мета арт-терапії полягає в тому, щоб використовувати потужний потенціал творчості для того, щоб допомогти людям виразити себе, розкрити нові аспекти своєї особистості та розвинути способи подолання труднощів.

Вище, нами описана історія становлення, а також основні методи, які знайшли своє широке використання в арт-терапевтичній практиці. Проте, як і кожен метод психотерапії, арт-терапевтичні методи мають свої переваги та обмеження.

Починаючи розгляд питання з переваг, вкажемо, що, на думку Л Лазаревська О. перевагами арт-терапевтичних методів і технік є їхня виражена діагностична цінність. Такі техніки мають діагностичний потенціал, вони придатні для вивчення складових особистості з їх динамічністю та мінливістю. Процеси змін не завжди можуть бути формалізовані, тому діагностика потребує використання відповідних системних, нелінійних за своєю природою процедур [16].

За дослідженнями А. С. Кравченко, арт-терапія є ресурсною, тобто саме в арт-просторі розкриваються раніше невідомі аспекти особистості, насамперед ресурсні аспекти. При цьому важливе усвідомлення, розуміння та прийняття себе [15].

Перевагою арт-терапевтичних методів, в контексті діагностики, є те, що діагностична процедура настільки вплетена в терапевтичний процес, що знищується можливість «включення» захисних механізмів особистості, що дає змогу отримати максимально точні результати при дослідженні людської індивідуальності.

У кожній з технік закладена здатність до проєкції своїх внутрішніх станів на об'єкти зовнішнього світу. Створення арт-об'єктів – це спосіб виразити свої стани через творчу діяльність, зафіксувати свій емоційний досвід у візуальній формі, після чого стає можливим усвідомлення нових аспектів сприйняття світу та їх «оформлення» у словесну форму.

Іншими словами, будь-який продукт творчої діяльності відображає індивідуально-психологічні властивості автора, його сприйняття світу, характер, самооцінку.

Р. Гудман, К. Рудестам, Г. Ферс вказують, що не зважаючи на те, що в арт-терапії дозволяються різні теми для творчості, їх діагностична важливість не є абсолютною. При цьому арт-терапевтична інтерпретація, на відміну від проєктивних графічних методів, супроводжується зворотним вербальним зв'язком, що базується на рефлексії самого автора, що спонукає його до самостійного осмислення вмісту свого внутрішнього світу [26].

Творчий продукт, створений людиною, у контексті феноменологічного підходу виступає як вираз внутрішнього переживання. Арт-терапевтична діагностика, актуальна для численних герменевтичних методів, призначена для відтворення внутрішньої логіки та значення тих або інших дій суб'єкта, які мають знаково-символічний вираз. Саме завдяки розумінню можна за зовнішніми проявами людини побачити суб'єктивні значення, цінності, відносини, переживання та інші аспекти. Ці унікальні можливості надаються арт-терапевту під час вербальної та невербальної комунікації з клієнтом через знайомство з його образотворчою продукцією.

Діагностичними матеріалами можуть бути різні продукти діяльності, починаючи від малюнків і закінчуючи «моделями». У арт-терапії інтерпретація малюнків не має самоцілі, головне – не підрахунок кількості та якості формальних елементів, хоча безперечно, основи такої роботи присутні. Враховується формальний аспект: форма і колір у їх взаємодії, лінії та інші аспекти та способи символічного вираження.

Далі розглянемо обмеження, які впливають на можливості діагностики арт-терапевтичних технік. Наприклад, важливо враховувати той факт, що художній продукт може відображати певні культурні впливи.

Цикунова А. вказує на те, що складність полягає у розмежуванні авторського внеску у твір. Важливо виокремити «неавторську» складову, врахувати вплив стандартів завдання і об'єктивну ситуацію, оскільки часто в арт-об'єкті перш за все відображається стан людини «тут і зараз» [20].

Серед труднощів може бути суб'єктивне оцінювання арт-об'єктів та вибір параметрів для цієї оцінки дослідником. Г. Шоттенлоер відзначає, що власне внутрішнє життя може впливати на сприйняття зовнішнього світу та навіть непомітним чином відвести клієнта зі шляху [26].

Отже, арт-терапевтичну діагностику потрібно розглядати, як допоміжний метод, а не як самодостатній. Дослідники вказують, що поєднання арт-терапевтичної взаємодії з іншими якісними методами дозволяє максимально повно та детально уявити феноменологічну картину

досліджуваних явищ і забезпечити глибоке та індивідуалізоване їхнє розуміння.

За словами Р. Гудмана, арт-терапія надає можливість людині одночасно бути «свідком» і «безпосереднім учасником» творчого процесу, а також виконувати рефлексію свого досвіду, «перекладаючи» інформацію про нього з емоційного на когнітивний рівень.

Отже, переваги арт-терапевтичних методик включають наступне:

1. Вони мають потенціал для діагностики, надаючи психологам доступ до неструктурованих процедур дослідження складного об'єкта, яким є світогляд та внутрішній світ людини.

2. Вони дозволяють виявити приховані ресурси особистості.

3. Вони нейтралізують можливість «включення» захисних механізмів, які, в свою чергу, можуть пригнічувати результати дослідження індивідуальності людини.

4. Вони дозволяють людині виразити свій потенціал через творчу діяльність під керівництвом психолога та зафіксувати свій емоційний досвід у візуальній формі.

5. Вони надають матеріал для саморефлексії та діалогу з психологом з приводу усвідомлення себе, свого характеру, світогляду, самооцінки та інших аспектів.

Обмеження арт-терапевтичного підходу включають наступне:

1. Можливість спотворення результатів через вплив культурних норм та цінностей.

2. Вплив стандарту завдання та об'єктивної ситуації, а також процедур діагностики, які можуть впливати на виявлення реальних характеристик особистості.

3. Вплив інтерпретаційних можливостей та особистісних особливостей самого арт-терапевта, що може впливати на розуміння та оцінку матеріалів, отриманих у процесі діагностики.

В результаті теоретичного дослідження описаного вище, ми дійшли до наступних висновків:

1. Арт-терапія, як окремий напрямок психологічної практики має досить багату історію становлення та розвитку. Проте, важливим етапом у розробці науково-методологічної бази арт-терапії стали 60–80-ті роки, коли активно досліджували можливості використання різних видів творчості для відновлення душевно-емоційної рівноваги всіх потребуючих.

2. Арт-терапія включає широкий спектр методів і прийомів, які можуть ефективно вирішувати проблеми як дітей, так і дорослих. Ефективність методу залежить від майстерності арт-терапевта та відповідності обраного методу конкретній проблемі та віку клієнта. До основних методів арт-терапії можна віднести: музикотерапію, казко-терапію, ігро-терапію, лялько-терапію.

3. Потенціал арт-терапевтичної діагностики відповідає вивченню індивідуальної картини світу особистості: захищений арт-терапевтичний простір для саморозкриття, різноманітність арт-матеріалів дозволяє відтворити власну картину світу, враховуючи особистий життєвий досвід, виявити суб'єктивні сенси, цінності, відносини, переживання та інші аспекти через зовнішні прояви (як через творчий продукт, так і через усний опис).

Обмеження арт-терапії, безумовно, вимагають застосування стандартизованих методик, але саме в контексті малювання, конструювання (створення колажу або арт-об'єкта) картини світу народжується істинне бачення світу конкретної особистості. При цьому значущими є не лише змістовні та структурні аспекти образу світу, але й самопізнання, тобто пріоритетна увага приділяється особистим асоціаціям автора, його невербальним проявам та усному висловленню.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

2.1. Зародження та становлення арт-терапії в українській психологічній практиці

Зародження та становлення арт-терапії в українській психологічній практиці відбувалося в декілька етапів. Це включає вплив світових тенденцій, адаптацію методів до українських реалій та розвиток власних підходів:

1. Перша половина 20 століття: Арт-терапія, як окремий напрямок, почала формуватися в Європі та США в першій половині 20 століття. Українські психологи та педагоги почали цікавитися новими методами психотерапії, зокрема арт-терапією, слідкуючи за світовими тенденціями [9; 11].

2. 1950-1960-ті роки: У цей період радянська психологічна практика, до якої належала і Україна, все ще була обмежена вільним доступом до західних інновацій. Проте, деякі елементи арт-терапії вже інтегрувалися в роботу з дітьми, особливо в освітніх і реабілітаційних закладах.

3. 1980-1990-ті роки: Період перебудови та розпаду СРСР відкрив нові можливості для міжнародного обміну досвідом. В Україні почали з'являтися перші спеціалізовані курси та семінари з арт-терапії. Це сприяло формуванню української школи арт-терапії, яка адаптувала західні методи до місцевих культурних і соціальних реалій.

4. 2000-ті роки: Арт-терапія активно інтегрується в українську психологічну практику. Відкриваються спеціалізовані центри, створюються асоціації арт-терапевтів, проводяться наукові дослідження. Арт-терапія стає популярним методом роботи не лише з дітьми, але й з дорослими [9; 11].

У 2003 році фахівці з арт-терапії, які вже успішно працювали в Україні, об'єдналися для створення власного професійного об'єднання – Арт-терапевтичної асоціації. Зараз це Всеукраїнська Арт-терапевтична асоціація, яка нараховує близько 140 членів у 17 регіонах України.

Основна мета цієї організації полягає в науково-просвітницькій діяльності, сприянні розвитку та впровадженню арт-терапевтичних методів в Україні. На жаль, в Україні ще не створено окремої професії – арт-терапевта. Арт-терапія є спеціалізацією для психологів та інших спеціалістів, які працюють у сфері допомоги особистості.

Протягом роботи Асоціації було підготовлено та проведено чималу кількість Міждисциплінарних науково-практичних конференцій з міжнародною участю «Простір арт-терапії» (щорічно у лютому-березні з 2003 року). Ці конференції відбувалися спільно з Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України, Національною медичною академією післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика, Київським будинком вчителя та іншими університетами. Кожного разу учасниками конференції стають провідні фахівці з арт-терапії, викладачі та студенти з України, Швейцарії, Нідерландів, США, Литви [9; 11].

Також, регулярно проводяться науково-практичні семінари, які є традиційною формою обміну досвідом, включаючи інтернет-платформи, а також майстер-класи для підвищення кваліфікації учасників, які часто запрошують колег з інших країн для обміну досвідом у галузях психології, педагогіки, психіатрії та культури, а також ознайомлення з останніми досягненнями арт-терапевтичної теорії та практики.

Українські університети пропонують арт-терапію як окремий курс для практикуючих психологів, педагогів та соціальних працівників. З 2007 року Арт-терапевтична асоціація, спільно з Українським науково-методичним Центром практичної психології і соціальної роботи НАПН України, впроваджує курс підвищення кваліфікації з арт-терапії для спеціалістів, що працюють у сфері допомоги особистості – психологів, соціальних працівників

та педагогів. Цей курс, під назвою «Теорія і практика застосування арт-терапії в освіті та соціальній сфері: розмаїття підходів», включає супервізійні сесії та особисту терапію для учасників [9; 11].

Таким чином, аналізуючи діяльність Всеукраїнської Арт-терапевтичної асоціації та вивчаючи відповідну літературу, можна визначити досягнення та особливості розвитку арт-терапії в Україні.

Українська арт-терапія, на сьогоднішній день, досить активно розвивається. Особливу увагу слід приділити новим підходам до використання казок, які були розроблені українськими арт-терапевтами, таким як легендотерапія, використання героїчного епосу та фентезі (А.А. Бреусенко-Кузнецов), а також міфодрамотерапія (О.Т. Плетко) [9; 11].

Окремо, як одна з форм арт-терапії, які розвиваються в Україні, це створення мультфільмів за допомогою сучасних технологій анімації з терапевтичними цілями (Є.Є. Голубєва та С.Ю. Мельниченко).

Аналіз сучасної наукової літератури стосовно використання арт-терапії в Україні вказує на ще одну важливу особливість – мультимодальність, тобто використання декількох видів мистецтв та дослідження декількох творчих модальностей.

Часто важко визначити конкретний тип або форму арт-терапії для певної техніки. Наприклад, коли група створює карту, на якій зображені місця подій з недавно написаної казки, а потім виконує драматизацію – це може бути драматерапія, арт-терапія або казкотерапія, оскільки основу усіх цих занять становить казка. Малюнок рухів або танець, що зображає персонажа – це може бути арт-терапія або танцювально-рухова терапія.

Поєднання різних форм терапії через творчість дозволяє максимально активізувати творчий потенціал клієнтів і знайти ті способи творчого самовираження, які найбільше відповідають їхнім здібностям і потребам, надаючи кожному можливість виразити свої почуття і думки.

У Західній Європі існує розділення на різні форми терапії, такі як арт-терапія, музична терапія, танцювально-рухова терапія і т. д. Терапевти, які працюють у кожному з цих напрямків, мають свої професійні спільноти, кодекси етики, системи навчання та підвищення кваліфікації, а також соціальні структури.

Українські терапевти, які мають постійний інтерес до розвитку, не обмежилися цими розділами, а замість цього об'єднали різні форми і методи арт-терапії в одній терапевтичній практиці. Вони використовують різні види мистецтва для досягнення терапевтичних цілей у межах однієї групи або сесії.

Процес створення художніх образів нерозривно пов'язаний з рухами тіла, сприйняттям простору, а часто включає вербалізацію і розвиток історій зображуваних персонажів. У мультимодальній арт-терапії ця якість процесу стає ключовою.

Мультимодальний підхід української арт-терапії ставить високі вимоги до якості навчання як студентів, так і викладачів. У західноєвропейських методиках арт-терапії, вимагається вміння студентів працювати в одній з творчих модальностей на базовому рівні.

Проте досвід викладання арт-терапії в Україні свідчить про те, що для сучасного арт-терапевта важливе розуміння творчого процесу взагалі та його здатність до імпровізації. Важливим є не лише технічні навички у конкретних мистецьких напрямках, але і загальний рівень творчого розвитку, володіння власними почуттями та тілом.

Основним інструментом в арт-терапії є особистість самого арт-терапевта та його фізична присутність. Здібність малювати або співати, хоч і важлива, але не вирішальна. Більш значущими є загальний творчий потенціал та глибоке розуміння власних емоцій та фізичної присутності.

Арт-терапія сприяє розвитку високого рівня творчої відкритості та самовираження. Тому, рівень кваліфікації арт-терапевта, розглядаючи це в широкому аспекті, можна оцінювати за його свободою рухів, широким спектром можливостей вираження власної особистості та почуттів.

Важливими критеріями є усвідомлення власних тілесних відчуттів, здатність співпереживати емоційний стан пацієнта, використовуючи своє тіло як інструмент, а також майстерність у володінні голосом та тілом.

2.2. Сучасний стан розвитку арт-терапії в Україні

У відміню від країн Західної Європи та Америки, де арт-терапія стала окремою спеціальністю, сьогодні, в Україні цей метод привертає увагу педагогів і практикуючих психологів, що сприяло його поширенню в сфері освіти та соціальної сфері. Особливу увагу звертають на арт-терапевтичні методи виховного впливу у навчальних закладах. Відомо, що можливість художнього самовираження для дітей та молоді завжди пов'язана з поліпшенням їх психічного здоров'я та розвитком особистості. Тому арт-терапія знайшла своє застосування серед українських шкільних психологів і соціальних педагогів, які також називають цей напрямок «емоційним вихованням», «емоційною освітою» або «арт-педагогікою» [11].

Соціально-психологічна робота, проведена у формі тренінгів з використанням арт-технологій, може бути спрямована на вирішення широкого спектру питань, пов'язаних із взаємодією з різними соціальними групами, у тому числі етнічними, та на формування соціальних уявлень молоді. Також це може включати роботу над створенням оптимального соціально-психологічного середовища у колективі чи організації, а також формування ефективної команди.

В Україні, арт-терапія широко використовується у вищих навчальних закладах з метою сприяння формуванню професійної ідентичності майбутніх фахівців, розвитку їхньої рефлексії та творчого потенціалу. Також існують наукові дослідження, що стосуються застосування арт-терапії у реабілітаційній роботі з психічно хворими, у соматичних стаціонарах та реабілітаційних центрах для хворих з онкологічними та іншими

захворюваннями, які мають високий ризик смерті (наприклад, хворі на СНІД), а також у психосоматичних відділеннях [11; 14].

Також українські фахівці використовують арт-терапевтичні методи у роботі з особами, що мають хімічну залежність. Доведено переваги використання арт-терапії в роботі з дітьми та дорослими, які стали жертвами насильства або пережили інші травматичні ситуації [11; 14].

Особливість сучасного стану розвитку арт-терапії в Україні полягає в наявності тенденції до використання новаторських форм арт-терапії та постмодерністського підходу до терапевтичної практики.

Для розуміння першої з них необхідно розглянути кілька рівнів взаємодії між клієнтом і арт-терапевтом: вербальний, невербальний (паравербальний, кінестетичний) та рівень несвідомого. Ми вважаємо цю взаємодію ключовою для досягнення мети арт-терапії – відновлення цілісності, тому організація цієї взаємодії є однією з основних функцій арт-терапевта.

Ця взаємодія може мати форму прямого контакту або бути опосередкованою через творчий продукт. Важливо відзначити, що в арт-терапії в Україні значна частина спілкування відбувається вербально – як у процесі творчості самого клієнта, так і під час обговорення його творчих виробів. Ця взаємодія і обговорення творчого продукту відіграють важливу роль у терапевтичних відносинах і є важливим елементом терапевтичного процесу, разом із самою творчістю клієнта.

Через це можна стверджувати, що те, що вже можна розглядати як українську арт-терапевтичну традицію, відповідає більше означенню «арт-психотерапія», на відміну від популярної форми, яка характерна, наприклад, для Нідерландів, де арт-терапевт і психотерапевт працюють у співпраці, але окремо (клієнт з арт-терапевтом займається творчістю, а потім звертається до психотерапевта для обговорення).

Арт-терапевтичні методи в Україні часто ґрунтуються на традиційному народному мистецтві. Архаїчні форми народного мистецтва, що виступають прототипом сучасної арт-терапії, продовжують існувати в українській культурі, яка характеризується простотою, безпосереднім впливом та використанням символічної мови несвідомого .

Народне мистецтво є не лише поширеним явищем в Україні, воно зберігає свої старовинні традиції. Українські писанки та вишиванки відомі у всьому світі, і ще сто років тому народна творчість була невід'ємною складовою частиною життя кожної української жінки та багатьох чоловіків. Сила та лікувальна дія української музики та пісень супроводжували кожний крок наших предків. В українських селах традиційна культура існує поруч з повсякденним життям – усі з дитинства співають, танцюють, малюють. У міському середовищі, яке сьогодні склали, людей все більше перетворюють у споживачів мистецтва [8; 11].

Однак потреба у самовираженні залишається, і це сприяє розвитку арт-терапії. Отже, народна творчість не лише є джерелом душевного здоров'я людей та не лише поширена в Україні зі збереженням своїх старовинних традицій, але й має великий потенціал для лікування, коли використовується в арт-терапевтичних практиках. Наприклад, однією з таких традицій є фелтінг, стародавній спосіб виготовлення вовняних тканин.

Мультиmodalність – це одна з особливостей арт-терапії в Україні. Вона виявляється у використанні різних видів мистецтва та послідовній роботі у кількох творчих напрямках одночасно. Аналіз сучасної наукової літератури в цій галузі підкреслює, що часто конкретну технологію арт-терапії важко віднести до певного виду або форми.

Сучасні потреби українського суспільства спонукають українських фахівців (психологів, арт-терапевтів та ін.) до поєднання різних форм і методів арт-терапії в рамках однієї терапевтичної групи або сесії, адаптуючи їх до вимог сучасності. Необхідно також зауважити, що процес створення художніх образів тісно пов'язаний з тілесними рухами, просторовим сприйняттям, а

також вербалізацією та розвитком історії персонажів, що неминуче відображає мультимодальний характер арт-терапії.

Поєднання різних методів терапії творчістю дозволяє максимально використовувати творчий потенціал клієнтів і знаходити способи самовираження, які найкраще відповідають їхнім можливостям і потребам, надаючи кожному можливість виразити власні почуття і думки.

Таким чином, розвиток арт-терапії в Україні орієнтується на соціальну сферу та освіту, де вона використовується для розвитку, корекції та зцілення особистості. Початково зацікавивши педагогів і психологів-практиків, арт-терапія швидко поширилася в освітній та соціальній сферах.

Особливу увагу привертають арт-терапевтичні методи виховного впливу в освітньому середовищі, оскільки можливість художнього самовираження завжди була важливою для психічного здоров'я та особистісного розвитку дітей і молоді. Також арт-терапія сприяє комунікативному розвитку, тому її впровадження в освітніх закладах найбільше підтримують шкільні психологи і соціальні педагоги.

2.3. Перспективи розвитку арт-терапії в Україні

Для України, арт-терапія є відносно новою формою психологічної допомоги. Сучасна наука і практика активно досліджують нові форми та методи арт-терапії. Для української арт-терапії, найперспективнішим напрямком розвитку даної галузі практичної психології, безумовно, виступає постмодернізм.

У наш час глобалізації і формування єдиного медіапростору постмодерністська культура стала не просто елементом, а складовою реальності, що продовжує розвиватися. Постмодернізм відображає зміни в суспільстві, культурі та науці, відображаючи нові психічні структури, способи вираження проблем та потреб людини сьогодення.

Для українських арт-терапевтів важливим є розгляд соціального та культурного контексту терапії, індивідуального досвіду клієнта у вигляді постмодерністської культури, що враховує його потреби. Постмодернізм відображає інтердисциплінарний характер арт-терапії, включаючи в себе елементи соціології, естетики, лінгвістики, теорії культури та філософії в практику арт-терапії.

До особливості постмодерністської арт-терапії можна віднести:

1. Використання різноманітних форм, які можуть мати різне походження (наприклад, колаж, який може використовувати матеріали з різних джерел).

2. Еклектика – поєднання різних ідей і концепцій, навіть якщо вони на перший погляд несумісні (це відображається у мультимодальності української арт-терапії).

3. Використання ігрового стилю, що характерно для постмодернізму, оскільки арт-терапія завжди має елемент гри.

4. Постмодернізм відчутно виявляє тягу до архаїки, міфу та колективного підсвідомого, що знаходить відображення практично на кожній сесії арт-терапії.

Потреба у вирішенні міжособистісних розбіжностей у сучасному світі спонукає до створення нових методів психотерапевтичної комунікації та ролевих відносин між фахівцем і клієнтом. Підхід, що базується на постмодерністській чутливості та «поетичному мисленні», вимагає активної взаємодії з клієнтом через різні форми невербального вираження.

Арт-терапевти, які працюють у рамках цього підходу, акцентують увагу на взаємодії з творчим продуктом та на емоційному досвіді, що він викликає, в процесі терапії. Вони не накладають завдань на клієнта, а зосереджуються на взаємодії з творчим продуктом та на емоційних реакціях на нього. У груповій арт-терапії за постмодерністським підходом, взаємодія має важливий і взаємопрезентаційний характер, дії кожного учасника стають значущими подіями для всіх і зачіпають почуття кожного.

Найбільш перспективнішими, в Україні, сьогодні є такі напрямки арт-терапії як: ландшафтна арт-терапія, арт-калейдоскоп, ініціативна арт-терапія.

Ландшафтна арт-терапія представляє собою новий спосіб підтримки особистості, який об'єднує потужні ресурси української природи та арт-терапії. Ця форма терапії виникла в контексті розквіту ленд-арту, коли зростаюча урбанізація викликала потребу сучасних міських мешканців у спілкуванні з природою.

Робота в природному оточенні відкриває нові можливості та надає значний потенціал. Вона допомагає викликати внутрішні ресурси особистості, підсилює віру у власні сили, сприяє розвитку самостійності та креативного мислення, навчає приймати незалежні рішення та активно формувати власне життя. Ландшафтна арт-терапія допомагає особі розуміти й приймати можливі несподівані виклики та проблеми, що виникають у взаємодії з реальністю, і сприяє початку нового етапу в її житті.

Працюючи у природному середовищі, маються нові можливості для використання різноманітних матеріалів і предметів для художнього творчості, включаючи природні елементи та знахідки. Саме взаємодія з природними об'єктами та ресурсами може впливати на психотерапевтичні зміни та стати цінним джерелом навчального досвіду.

Одним з інноваційних методів, що базується на цьому підході, є Арт-калейдоскоп, що впроваджується фахівцями Арт-терапевтичної асоціації в місті Щелкіно на березі Азовського моря з 2008 року. Планується розширення цього проекту на інші території, такі як місто Моршин та Шацькі озера [8; 11].

Арт-калейдоскоп створює атмосферу для інтенсивної творчої взаємодії, де люди можуть вільно висловлювати себе одне перед одним. Учасники використовують не лише традиційні засоби, такі як фарби та пензлі, але й різноманітні об'єкти з природи, що оточують їх. Основною метою цього проекту є підвищення кваліфікації молодих психологів, навчання, самопізнання, вирішення особистісних проблем і розвиток, які поєднуються з відпочинком. Учасники мають можливість зануритися у новий емоційний

досвід, оволодіти новими технологіями мультимодальної арт-терапії в сприятливому та теплому емоційному середовищі.

Переваги Арт-калейдоскопу як нової форми роботи:

1. Це ефективний метод навчання, оскільки спирається на активне отримання власного досвіду через практичну діяльність.

2. Надає можливості вирішувати особистісні проблеми майбутніх фахівців у галузі психології та інших професій, які базуються на взаємодії людей, сприяючи звільненню витіснених переживань та вирішенню внутрішньо-особистісних конфліктів.

3. Сприяє розвитку рефлексії учасників стосовно їхніх почуттів та поведінки, що має потужний розвивальний ефект.

4. Має значний ресурсний потенціал, що є основою арт-терапії, і який посилюється у природному середовищі.

5. Заохочує відповідальність учасників за їхні власні дії та сприяє розвитку самостійного мислення.

6. Надає позитивний емоційний заряд та сприяє виникненню особливих емоційних станів [8; 11].

Ініціаційна арт-терапія є досягненням українських арт-терапевтів, таких як О.Л. Вознесенська, А.В. Старовойтов, Н.Б. Ткаченко. Цей підхід вважає, що арт-терапія є найбільш відповідним методом для введення ініціації у процес терапії, відповідаючи на несвідомий запит клієнта щодо ініціювання та його потребу в екзистенційному досвіді. Традиційні ініціаційні дії в суспільствах слугували початком для численних арт-терапевтичних методик, таких як малювання на тілі, створення масок і т. д. [10; 11]

Використання мультимодального підходу в арт-терапії розширює можливості та репертуар ритуалів ініціацій. Крім того, нові підходи до використання казок розробляються українськими арт-терапевтами, такі як легендотерапія, використання героїчного епосу, фентезі (О.А. Бреусенко-Кузнєцов), міфодраматерапія (О.Т. Плетка).

Окремо, як форма арт-терапії, розглядається створення мультфільмів за допомогою сучасних технологій анімації з терапевтичними цілями (О.Є. Голубєва, С.Ю. Мельниченко).

Таким чином, українська арт-терапія розширює професійні можливості фахівців через використання нових форм і видів арт-терапії, нових підходів у мистецтві загалом.

Припускаємо, що перспективами розвитку української арт-терапії можуть бути дослідження, присвячені розробці арт-терапевтичних методик та науковому аналізу їх психотерапевтичного ефекту. Ця тенденція вже сьогодні виявляється досить очевидною. Створення єдиних стандартів як для навчання, так і для підвищення кваліфікації фахівців у цій сфері стає нагальною потребою, що передбачає також визнання арт-терапії як окремої спеціальності.

2.4. Пропозиції щодо способів розвитку арт-терапевтичного напрямку в Україні

Розвиток арт-терапевтичного напрямку в Україні є важливою складовою загальної психотерапевтичної практики, яка може мати значний вплив на покращення психічного здоров'я населення. В рамках нашого дослідження ми сформулювали пропозиції-припущення того, яким чином можна розвивати арт-терапевтичний напрямок в Україні.

1. Освіта і підготовка спеціалістів:

- Впровадження спеціалізованих програм у вищих навчальних закладах, які готують психологів і психотерапевтів. Це можуть бути окремі курси або магістерські програми з арт-терапії.

- Проведення сертифікаційних курсів і тренінгів для вже працюючих психологів, педагогів та соціальних працівників, щоб вони могли використовувати методи арт-терапії у своїй практиці.

- Створення професійних спілок і асоціацій арт-терапевтів, що сприятимуть обміну досвідом, проведенню семінарів та конференцій.

2. Підвищення обізнаності населення:

- Інформаційні кампанії про переваги арт-терапії через ЗМІ, соціальні мережі та громадські заходи.
- Проведення відкритих майстер-класів і семінарів для різних цільових груп, включаючи дітей, дорослих, літніх людей, а також осіб з особливими потребами.

3. Інтеграція арт-терапії в соціальні та медичні програми:

- Запровадження арт-терапевтичних сесій у лікарнях, реабілітаційних центрах, санаторіях та інших медичних закладах як частини загальної програми лікування.
- Використання арт-терапії в соціальних службах для роботи з вразливими категоріями населення, такими як діти з неблагополучних сімей, безпритульні, ветерани та інші.

4. Розвиток досліджень і наукової діяльності:

- Фінансування наукових досліджень у сфері арт-терапії для вивчення її ефективності та розробки нових методик.
- Публікація наукових статей і досліджень у фахових журналах, що сприятиме підвищенню рівня знань і визнанню арт-терапії як ефективного методу лікування.

5. Міжнародна співпраця:

- Обмін досвідом і знаннями з міжнародними організаціями та установами, що спеціалізуються на арт-терапії.
- Участь українських спеціалістів у міжнародних конференціях, семінарах і тренінгах для запозичення передових практик.

6. Розробка і впровадження державних програм:

- Підтримка державою ініціатив і проектів, спрямованих на розвиток арт-терапії, включаючи фінансування та нормативно-правову підтримку.
- Інтеграція арт-терапії в освітні програми шкіл і дитячих садків, що сприятиме емоційному і психологічному розвитку дітей.

- Реалізація цих заходів потребує комплексного підходу та співпраці між урядовими органами, освітніми та медичними установами, а також неурядовими організаціями та спільнотою практикуючих арт-терапевтів.

Результати теоретичного дослідження наведені в даному розділі дали підстави зробити наступні висновки:

1. Арт-терапія є однією з нових та форм психологічної допомоги в Україні, де вона ще знаходиться на етапі формування, проте досить стрімко розвивається. Особливий розвиток отримали форми арт-терапії, такі як терапія за допомогою образотворчого мистецтва, танцювально-рухова терапія і казкотерапія, які широко обговорюються в науковій літературі та представлені на конференціях та семінарах.

2. Особливості арт-терапії в Україні включають наступне:

1. Поєднання арт-діяльності та психотерапевтичних методик.
2. Використання елементів народного мистецтва.
3. Переважне застосування в соціальній сфері та освіті.
4. Мультимодальний підхід.

3. На сьогоднішній день, наявність невеликих регіональних професійних груп арт-терапевтів може, завдяки формуванню стандартів нової спеціальності «арт-терапія», перетворитися у єдине професійне об'єднання. За далекою перспективою, аналогічно до інших країн, можлива інтеграція арт-терапії в систему медичного страхування та освіти. Це може призвести до того, що ця галузь стане необхідною складовою соціальних програм з профілактики та реабілітації.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження, зроблені наступні висновки:

1. Арт-терапія стала надзвичайно затребуваною не лише як медико-терапевтична практика, але й як соціально-культурний, освітньо-розвиваючий та комунікативно-інтегруючий інструмент. Враховуючи попередній історичний досвід «лікування мистецтвом», сьогодні відновлюються дуже давні методики арт-терапії, на основі яких розробляються новітні підходи. В умовах війни ці практики широко застосовуються і демонструють результати, яких часто не вдається досягти традиційними методами реабілітації. Арт-терапія, як окремий напрямок психологічної практики, має багату історію становлення та розвитку. Важливим етапом у формуванні її науково-методологічної бази стали 60–80-ті роки, коли активно досліджували можливості використання різних видів творчості для відновлення душевно-емоційної рівноваги тих, хто цього потребував.

2. Арт-терапія охоплює широкий спектр методів і прийомів, які можуть ефективно вирішувати проблеми як дітей, так і дорослих. Успіх методу залежить від майстерності арт-терапевта та відповідності обраного підходу конкретній проблемі та віку клієнта. До основних методів арт-терапії належать музикотерапія, казко-терапія, ігро-терапія та лялько-терапія.

3. Потенціал арт-терапевтичної діагностики полягає у вивченні індивідуального світогляду особистості. Безпечне арт-терапевтичне середовище для самовираження та різноманітність художніх матеріалів дозволяють людині відобразити свій світогляд, враховуючи особистий життєвий досвід, та виявити суб'єктивні сенси, цінності, стосунки, переживання та інші аспекти через зовнішні прояви, як творчий продукт, так і усний опис.

Обмеження арт-терапії вимагають використання стандартизованих методик, але саме в процесі малювання, конструювання (створення колажу

або арт-об'єкта) виявляється справжнє бачення світу конкретної особистості. Важливими є не лише змістовні та структурні аспекти створеного образу, але й самопізнання, приділяючи пріоритетну увагу особистим асоціаціям автора, його невербальним проявам та усним висловлюванням.

4. В Україні арт-терапія перебуває на стадії становлення, і на цьому етапі не варто очікувати від неї чіткості та однозначності, оскільки мистецтво, творіння та фантазія завжди були простором таємничості та незбагненності.

5. Особливості розвитку арт-терапії в Україні включають народну творчість, мультимодальність, прагнення до нових технологій, поєднання арт-діяльності та психотерапевтичних форм роботи, а також її переважний розвиток у соціальній сфері та освіті. Наразі актуальним є питання реєстрації спеціальності арт-терапевт в Україні та розвитку системи підготовки фахівців у цій галузі.

Арт-терапія належить до відносно молодих форм психологічної допомоги, які інтенсивно розвиваються. В Україні арт-терапія перебуває у стадії становлення. Найбільшого розвитку дістали такі її форми як терапія за допомогою образотворчого мистецтва, танцювально-рухова терапія й казкотерапія як форма бібліотерапії. Ці форми арт-терапії активно обговорюються в науковій літературі, презентуються на різних конференціях і семінарах. Меншою мірою описана робота українських арт-терапевтів у рамках кольоротерапії, драматерапії, музикотерапії, манкотерапії як форми піскової терапії.

Особливість арт-терапії в Україні, яка полягає в переважному використанні цього методу в соціальній сфері та освіті. Арт-терапія використовується як у груповій, так і у індивідуальній роботі, маючи широкі області застосування. Українські фахівці використовують арт-терапію у реабілітації та адаптації інвалідів, у роботі з дітьми та підлітками, а також у сімейній психотерапії та при емоційному вигоранні педагогів і психологів. Застосування арт-терапевтичних методик в освітніх закладах широко обговорюється в українських дослідженнях, де розглядається доцільність їх

використання як ефективного засобу допомоги дітям з неблагополучних сімей, при адаптації до нового колективу, а також для психологічної підтримки молодших школярів із навчальними труднощами та в роботі з підлітковими відхиленнями.

6. Перспективами розвитку арт-терапії в Україні є те, що вона постає як сучасний метод культурної рекреації, гнучкий інструмент із високою терапевтичною цінністю, що дозволяє особистості формувати творче ставлення до життя з усіма його складнощами. Арт-терапія актуалізує внутрішній потенціал кожної людини, сприяє зціленню та встановленню гармонії особистості, формує творчу позицію, сприяє інтеграції або реінтеграції в культурне середовище. Це надзвичайно ресурсний метод для подолання екзистенційних викликів, які постають перед людиною в сучасній культурі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова Н. М. Застосування арт-терапії в сучасних умовах російсько-української війни. *Комплексний підхід до модернізації науки: методи, моделі та мультидисциплінарність*: матеріали II Міжнародної наукової конференції. Луцьк, 2023 р. С. 140–146.2.
2. Антошко М. Витоки мистецтва та виховання у Стародавньому Китаї. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2020, №1. С. 175–180.3.
3. Аристотель. *Метафізика (Філософія)*. Переклад з давньогр. О. Панич. Київ: Темпора, 2022. 848 с.
4. Аристотель. *Нікомахова етика*. Переклад з давньогр. В. Ставнюк. Київ: Аквілон-Плюс. 2002. 480 с.
5. Біда О. Різні підходи до визначення арт-терапії. *Педагогічний часопис Волині*. 2018, №4(11). С. 14–17.
6. Боецій С. *Розрада від філософії*. Пер. з лат. А. Содомора. Київ: Основи, 2002. 146 с.
7. Бриндіков Ю. Л. Арт-терапія: суть, можливості роботи з військовослужбовцями учасниками бойових дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2017, Вип. 2. С. 42–45.
8. Брюховецька О. В. Арт-терапевтичні технології у процесі особистісно-орієнтованої підготовки майбутніх психологів, які отримують другу вищу освіту. *ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України*. 2014, № 4. С. 1–13.
9. Витак Г.Й. Особливості становлення арт-терапії в Україні. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2014, № 56. С.43-51.

10. Вознесеньська О. Л., Мова Л. В. Арт-терапія в роботі практичного психолога: використання арт-технологій в освіті. Київ: Шкільний світ, 2007. 120 с.
11. Вознесеньська О. Л. Арт-терапія в Україні: стан та перспективи розвитку. *Львівсько-Ряшівські наукові зошити : Культура – Мистецтво – Освіта – Терапія в міждисциплінарній перспективі*. 2014, Вип. 2.Р. 93-103
12. Доренський В. Мистецтво як феномен людино творення. *Філософська думка*. 2009. № 6. С. 61–78.
13. Іванова В. Арт-терапія : проблеми становлення та розвитку. *Наукові праці*. 2019, Випуск 95. Том 108. С. 43–46.
14. Концепція впровадження арт-терапії в дитячих лікарнях Вознесеньська О. Л., Гундертайло Ю. Д., Латуненко Ю. Є., Небезанська О. А., Осадчук Л. А., Плетка О. Т., Скнар О. М., Яценя А. А. / За заг. ред. Вознесеньської О. Л., Скнар О. М. Київ: Міленіум, 2007. 80 с.
15. Кравченко А. С. Нестеренко В. В. Можливості використання арт-терапії з корекційною метою. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*. 2018, С. 171–175.
16. Лазаревська О. Психологічні фактори впливу арт-терапії на процес розвитку дітей. *Вісник ХНПУ імені Григорія Сковороди «Психологія»*. 2021, Вип. 63. С. 133–145.
17. Мурсамітова І. А. Евритмія як ідея нормалізації душевної рівноваги людини. *Система надання освіти дітям з особливими потребами в умовах сучасного закладу освіти: Збірник за матеріалами V Всеукраїнської науково-практичної конференції (12 грудня 2017 р.)*. С. 119–121.
18. Новаківська О. Музикотерапія. *Innovative Solutions in Research and Education: Conference Proceedings of the 1st*. 2021, Vol. 1. P. 92–95.
19. Сорока О. В. Характеристика музикотерапії як допоміжної арт-терапевтичної технології для роботи з молодшими школярами. *Психолого-педагогічні науки*. 2019, №15. С. 1–12.

20. Цикунова А. Арт-терапевтичні техніки і практики в роботі з кризовими клієнтами: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 053 «Психологія». Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України. 2022. 98 с.

21. Шаоцян Ю. Формування вокально-фахової компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва на засадах здоров'я-збережувальних технологій: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 014 Середня освіта (Музичне мистецтво). Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Одеса. 2022. с. 244.

22. Gaelynn P. Wolf Bordonaro. International Art Therapy. *The Wiley Handbook of Art Therapy*, 2016, С. 675–676.

23. Garai J. E. Art therapy – catalyst for creative expression and personality integration | In H. H. Grayson & C. Loew (Eds.). *Changing approaches to the new psychotherapies*. Jamaica, New-York: Spectrum, 1978.

24. Gouk, Penelope. «Making music, making knowledge: The harmonious universe of Athanasius Kircher». *Making Music, Making Knowledge*. 2001. 160 p. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-invalidnist-statystyka/31324501> .

25. Hazrat Inayat Khan The Mysticism of Sound and Music: The Sufi Teaching of Hazrat Inayat Khan. *Shambhala publications*, 2022. 416

26. Naumburg M. Dynamically oriented art therapy: Its principles and practices. New-York : Springer, 1972.